

# De les fosses comunes de la postguerra a les exhumacions dels represaliats per petició familiar

*Des del 2018 s'han exhumat 90 cossos de republicans represaliats del franquisme al cementiri civil de Castelló, gràcies a la dedicació i perseverança del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló i el suport de les institucions.*

*Quiero escarbar la tierra con los dientes,  
quiero apartar la tierra parte a parte  
a dentelladas secas y calientes.*

*Quiero minar la tierra hasta encontrarte  
y besarte la noble calavera  
y desamordazarte, y regresarte...*

Miguel Hernández  
(10 enero de 1936, el rayo que  
no cesa) -extret de la Elegia por  
Ramón Sijé-

## El cementiri civil i les víctimes de la repressió franquista.

Amb l'entrada de les tropes franquistes a Castelló el 1938, continuarà una repressió permanent de terror perpetrada pel futur nou règim franquista, que acabarà amb 1300 víctimes mortals a les comarques de Castelló. D'aquestes, 971 van ser enterrades al cementiri de Castelló. Gran part d'aquestes víctimes van ser afusellades a la vora del Riu Sec entre els anys 1938 i 1947. Durant aquests anys prop de 900 persones van ser traslladades des de la presó de Castelló, ubicada en aquell temps a la plaça Illes Columbretes, fins al Riu Sec, on un cop afusellades, eren portades en carro a dins del cementiri, just al davant. La resta, unes 70 persones més, van ser víctimes de la repressió, morts a la presó de Castelló, a l'hospital o sota la llei de fugues durant la persecució als *maquis*.

D'aquestes 971 víctimes de la repressió, 530 van ser enterrades al cementiri civil, i 441 al recinte catòlic. Aquestes últimes són pràcticament impossibles d'exhumar perquè el 95% van



ser traslladades al cap dels anys a l'ossari. Però les del cementiri civil si és possible perquè han estat conservades sense modificacions. Durant la Transició, als anys 80 es van exhumar 30 cossos encara sense procediments científics, més 7 cossos que estaven al cementiri civil en nínxols, quedant encara en aquell moment 493 cossos enterrats.

## El novembre del 2018 es va iniciar la primera campanya d'exhumacions de represaliats del franquisme al cementiri civil de Castelló

### L'inici de les campanyes d'exhumacions de represaliats del franquisme al cementiri civil de Castelló.

L'any 2004 el Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló (GRMHC) -entre altres

activitats de recerca, recuperació i de divulgació de la memòria històrica- va començar a atendre persones que volien aconseguir informació dels seus familiars i saber on estaven enterrats.

El 2010 van començar els treballs d'exhumacions al País Valencià, a càrrec del grup d'arqueologia PaleoLab. Segons dades d'ArqueoAntro, un altre grup d'arqueologia especialitzat, arreu del territori valencià s'han comptabilitzat 502 fosses, tot i que la xifra no es pot determinar de manera exacta.

En l'any 2017, les Corts Valencianes van aprovar la seua pròpia llei de memòria històrica, anomenada Llei de Memòria Democràtica i per la Convivència de la Comunitat Valenciana. La norma tenia l'objectiu d'establir la dignitat i l'honor, i la reparació moral dels danys causats a les víctimes de la Guerra Civil i el règim franquista.

En aquest mateix any es va presentar un projecte que ja comptava amb 9 peticions familiars de represaliats. La conjuntura política va ser favorable i amb la col·laboració de l'Ajuntament es va fer factible realitzar les exhumacions.

Podem dir que aquest procés ha anat a més i gràcies al GRMHC, juntament amb l'equip d'arqueòlegs d'Arqueoantro i l'Ajuntament, el novembre del 2018, es va iniciar la primera campanya d'exhumacions de represaliats del franquisme al



**Avançant treballs en la fila 5. (18 i 21/10/2020) Foto: GRMHC. Els treballs de la quarta campanya d'exhumacions al cementiri civil de Castelló van començar el 20 de setembre de 2020. Aquesta campanya tindrà continuïtat amb el conveni signat amb la Diputació de Castelló que participa per primera vegada en aquestes campanyes.**

cementiri civil de Castelló, que va exhumar a 13 represaliats, i va generar 16 noves peticions de familiars.

Entre els mesos de setembre i octubre de 2019 s'inicià la segona campanya d'exhumacions, amb 18 restes de cossos exhumats, i un total de 14 peticions familiars ateses.

Durant el passat mes de juliol es van realitzar noves exhumacions al cementiri de Castelló, aprovades al 2019 per la Generalitat, però al dilatar-se els tràmits de licitació i adjudicació del contracte, més la posterior situació de la Covid, es va obligar a parar tota activitat. Finalment en aquestes exhumacions

es van recuperar els cossos de 18 represaliats pel franquisme, entre els quals es trobava Manuel Bueso Puig, nascut a Les Coves de Vinromà. El seu cos va ser exhumat per petició familiar el 20 de juliol del 2020 trobant-se actualment a l'espera dels estudis antropològics i genètics, per concloure el procés, i realitzar la posterior entrega de les restes als familiars.

Entre els altres cossos exhumats hi havia republicans de pobles com Caudiel, Almassora, Albocàsser, Onda, Salzadella, Segorb, Sant Joan de Moró, Vila-Real, Alcora, Sant Mateu, Canals, Villahermosa, Argelita, i Les Useres.

El passat 4 de setembre de 2020, la Regidoria de Memòria Democràtica de l'Ajuntament de Castelló, juntament amb el GRMHC, i l'equip d'Arqueoantropologia, es van reunir amb els familiars dels represaliats que seran exhumats en la que serà la tercera campanya d'exhumacions promoguda pel consistori. Que es va iniciar el 2018 i que va ser la primera en tot l'Estat a assumir aquests tipus d'intervencions.

Aquesta tercera campanya realitzada per l'Ajuntament, equivalent a la quarta en total que es fa al cementiri civil de Castelló, i es projectarà durant l'últim trimestre de l'any, l'objectiu de la qual és identificar 9 cossos de



**Exhumacions de les posicions 7, 8, i 9 de la fila 5. (27/10/2020) Foto: GRMHC. L'estudi d'aquesta quarta campanya se centrarà inicialment en les 9 víctimes que, segons la documentació, corresponen a set veïns d'Alcalà, un d'Almassora i un de Vinaròs.**

represaliats, tot i que el procés pot fer que s'acaben identificant fins a 18 víctimes.

També inclourà treballs d'excavacions arqueològics, una anàlisi genètica i un informe antropològic, a més del transport de les restes. La novetat d'aquest any és que a la campanya s'ha sumat la Diputació de Castelló, una col·laboració que ha permès ampliar el projecte a 24 exhumacions més, per poder realitzar tres campanyes a l'any, i atendre les peticions de 25 famílies, i l'exhumació de 42 restes de cossos en total.

Segons ens comenta un dels seus membres, Juan Luis Porcar, "Un cop recollides les demandes familiars, s'organitza

### **Actualment existeixen més de 90 demandes familiars realitzades**

la informació per la localització de les sepultures, després cal tenir en compte diferents criteris, com per exemple, la proximitat d'unes sepultures i d'altres, segons les demandes fetes, per optimitzar els treballs arqueològics, l'antiguitat de les demandes, el grau de parentesc, etc.

Ja després es van prioritzant i presentant els projectes a l'administració. Posteriorment el procés pot allargar-se entre uns 8 i 12 mesos, mentre es realitzen els estudis antropològics i genètics per confirmar el parentesc amb els familiars"

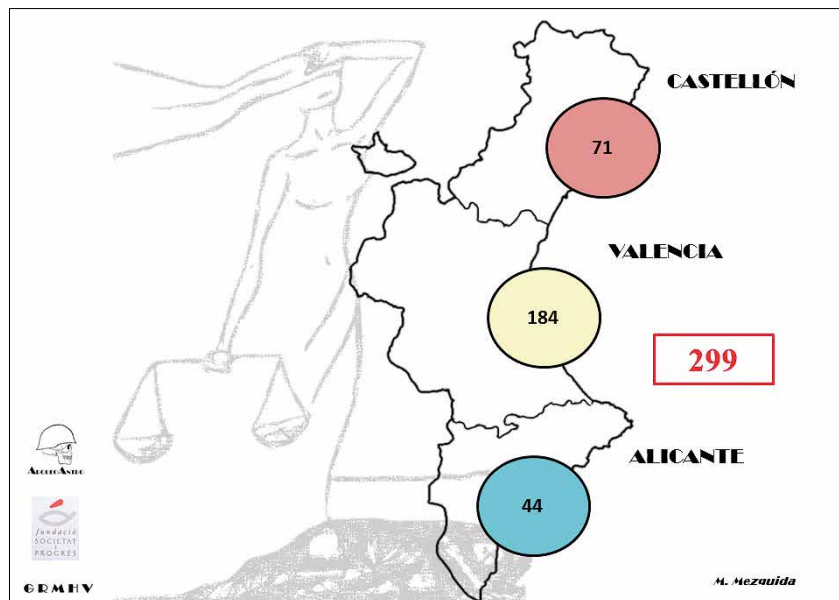
Actualment existeixen més de 90 demandes familiars realitzades, la majoria ja satisfetes en les diferents campanyes d'exhumacions que es porten fent des del 2018 a Castelló. Aquesta tasca realitzada pel Grup de Recerca és imprescindible per als processos de veritat, justícia i reparació dels familiars de les víctimes republicanes de la Guerra Civil i de la repressió franquista durant la postguerra.

Des dels inicis de les intervencions per part d'ArqueoAntro i PaleoLab, s'han recuperat més de 500 restes humanes a tot el País Valencià, entre localitats com Paterna, Castelló, i municipis de la Ribera Alta, com Alfarb i Castelló de la Ribera. Aquestes dades recollides fins a mitjans del 2019, han anat augmentant gràcies a les intervencions subvencionades amb fons públics. Ja que fins al 2016, només s'havien recuperat 43 restes humanes.

### Covarxins afusellats pel franquisme, i enterrats al cementiri civil de Castelló.

Segons els documents d'arxiu i els estudis realitzats pel GRMHC, actualment al cementiri civil de Castelló encara es troben 3 dels 4 cossos de covarxins que van ser afusellats al Riu Sec i enterrats al cementiri civil de Castelló entre els anys 1939 i 1942. Els covarxins són:

**Manuel Bueso Puig**, 50 anys, afusellat el 04/05/1939, i exhumat el passat 20 de juliol per petició familiar, en el marc de les campanyes d'exhumacions esmentades. Era jornaler, estat civil solter. Membre de la C.N.T. i del Centre Obrer el Matutino, va ser agutzil durant l'etapa republicana, i va formar part de la comissió d'hisenda de l'Ajuntament a finals de 1936. També va



**Mapa provisional, entregat el 2016 a la Conselleria de Justícia, amb el total de fosses comunes conegudes en aquell moment. Segons dades d'ArqueoAntro s'han comptabilitzat 502 fosses arreu del territori del País Valencià, sense poder encara determinar de manera exacta el nombre d'enterraments clandestins.**

ser membre fundador de l'Agrupació Anarquista de Les Coves el febrer de 1938. El Tossal Gros núm. 189 li va dedicar una entrevista a Vanessa Guardiola, familiar de Manuel Bueso Puig.

**Francisco Sales Miralles**, 26 anys. Afusellat el 13/06/1942. Fila 12, fossa 27. I amb petició familiar d'exhumació registrada. Era jornaler, estat civil solter. Va ser membre del Centre Obrer el Matutino i estava afiliat a la UGT. També es va allistar a la Columna Torres-Benedito, de tendència anarquista, formada majori-

tàriament per milicians. Que va sortir de Castelló poc després d'esclatar la guerra, fins a arribar a prop de la capital de Terol, on estaven les línies franquistes.

**Vicente Prades Giner**, 37 anys. Afusellat també el 13/06/1942. Fila 12, fossa 29. Era llaurador, estat civil solter. Tenia un càrrec directiu al Centre Obrer el Matutino. Afiliat a la C.N.T. i membre de la Col·lectivitat de Les Coves.

**José Albalat Adell**, 39 anys. Afusellat el 05/10/1942. Fila 14, fossa 1. Era jornaler i estava casat. Va ser membre del Co-



mitè Revolucionari, i regidor de l'Ajuntament entre 1936 i 1937.

A part d'aquests 4 covarxins represaliats pel franquisme un cop acabada la guerra, hi ha 6 covarxins més que van patir la mateixa repressió. De tots ells només 2 van poder tenir després de la mort de Franco un enterrament o reconeixement digne. **Salvador Dènia Expòsito** l'any 1983 i **Vicente Albalat Adell** a l'any 2004. Amb l'exhumació de **Manuel Bueso Puig** el passat 20 de juliol de 2020, un cop es donen per acabades les proves científiques d'ADN, s'entregaran en uns mesos les restes a la família, per poder fer l'enterrament. Aleshores ja seran tres les víctimes mortals pel franquisme amb enterrament o reconeixement digne al cementiri de Les Coves. Així i tot el dia d'avui, encara el 70% de les víctimes mortals per la repressió franquista a Les Coves de Vinromà, es troben en fosses comunes ubicades a diversos indrets i cementiris de Castelló i València, motiu pel qual encara queda pendent dignificar-les públicament.

Remarcant que en aquest estudi de persones del poble represaliades pel franquisme, no s'inclouen els morts en acció de guerra. Els quals encara estan enterrats en fosses i cunetes repartides per tot el territori com a desapareguts de guerra. No sabem encara quants podri-

en ser, és qüestió d'ampliar la investigació. El que si sabem és que encara formen part dels 114.000 republicans desapareguts per la Guerra Civil.

## **Encara el 70% de les víctimes mortals per la repressió franquista a Les Coves es troben en fosses comunes a diversos indrets de Castelló i València**

### **Covarxins represaliats pel franquisme, i enterrats al cementiri de les Coves de Vinromà.**

Amb l'exhumació de Manuel Bueso Puig del cementiri civil de Castelló el passat mes de juliol, esperem que en un any aproximadament podran ser ja tres els cossos enterrats al cementiri de Les Coves. Actualment, segons els registres només són dos els que estan enterrats al cementiri de la localitat. Tot i que podrien ser tres, si tenim en compte el cas de Francisco Barberá Puig,

que també consta als registres del cementiri. Un jove de 18 anys de les Coves, enterrat el 6 de juliol de 1938. Possiblement mort per acció de guerra. Podria tractar-se d'un soldat perquè es van enterrar centenars al pas del front, i dels combats de zones pròximes.

**Salvador Dènia Expòsito.** 45 anys. Enterrat el 20/10/1983. És evident que es tracta d'una re-inhumació, ja que va morir el 1947. Estava casat i era llaurador. Aquest covarxi va ser l'última víctima afusellada per la repressió franquista a la ciutat de Castelló el 25/01/1947. Era jornalero i estava casat. Es va fugir de la presó de Castelló amb set reclusos més el 18 de gener de 1941. I va estar amagat pel terme de Les Coves, i a casa la seva família, fins que va ser delatat per una altra persona del poble, i detingut el 18 de gener de 1946. Un any després va ser afusellat. Havia sigut membre del Comitè Revolucionari de la localitat.

**Vicente Ferrer Pastor.** 26 anys. Enterrat l'11/06/1938. Estat civil solter. Era llaurador i pertanyia al partit d'Esquerra Republicana. Mentre intentava fugir cap a Castelló amb els seus pares, va ser abatut a la Vall d'Alba per les primeres tropes franquistes que entraven a aquesta població.

Si no es tracta de cap error en els registres municipals del cementiri, i és aquesta persona la que està enterrada, és ben segur que no va poder tenir cap enterrament digne, sinó més bé al contrari. Es faria amb una forta tensió per l'època tan convulsa que es vivia a Les Coves, en la que les tropes franquistes acabaven d'envair el poble.

### **Covarxins represaliats pel franquisme i enterrats a d'altres fosses comunes del País Valencià.**

Cal recordar també als altres covarxins represaliats pel franquisme durant la postguerra, enterrats en altres fosses comunes.

**José Cabedo Vidal.** 33 anys.

Afusellat a Paterna el 27/08/1940. Era jornalero i estava casat. Va ser membre de Centro Obrero El Matutino, estava afiliat a la CNT-FAI. Segons les informacions d'Arqueoantro, consta enterrat al cementiri de Paterna, fossa 126, 1er quadrant, 1er esquerra. Aquesta fossa està pendent d'exhumar, amb licitació de Conselleria aprovada i possibilitats d'iniciar els treballs a partir de l'abril de 2021. El familiar ja està informat, i ja ha contactat amb ell la Presidenta de l'Associació de Familiars de Víctimes del Franquisme de la Fossa 126 de Paterna.

**Miguel Espelt Cubelles.** 52 anys. Afusellat a Sagunt (Dipòsit de presos) el 12/09/1940. Era carnisser, i estava casat. Va ser secretari del Sindicat Únic d'Oficis Varis de les Coves de Vinromà CNT/AIT, constituït el 16 de setembre de 1936, i ubicat al carrer Fermín Galán, 17.

**Vicente Albalet Adell.** 48 anys. Executat extrajudicialment el 05/07/1948 a Morella (mola Garumba) Estat civil vidu. Era ferroviari, i membre del BOC (Bloc Obrer Camperol) i estava afiliat al sindicat ferroviari. Fou condemnat a mort amb una pena commutada i rebaixada



finalment a 20 anys de presó. Després de passar per diverses presons fou indultat el 20 de març de 1947. El juny del 1948 fou detingut novament per la Guàrdia Civil i acusat, juntament amb 4 persones més de Benasal, d'haver estat col·laborador de la guerrilla (Maquis)

Un xiquet pastor i sa mare van ser testimonis directes del que va passar el dia en què van ser executats, i desmenteixen totalment la versió oficial, la qual explica que els 5 detinguts van intentar fugir saltant una tanca, i corrent en totes direccions. Tot seguit i després de les ordres de l'oficial, els van matar a trets mentre intentaven fugir. Segons va contar el pastor que ho va veure, va ser un assassinat premeditat, anaven esposats, a tres els van matar al descampat, i als altres dos dins de la furgoneta, un d'ells, no es podia ni moure

de les pallisses que havia rebut.

Després de diverses gestions, el 30 d'octubre de 2004, es va fer l'aixecament dels cadàvers al cementiri de Morella, i el posterior enterro, amb làpida de reconeixement. A l'acte acudiren familiars, autoritats polítiques i el pastor que va presenciar els assassinats.

**Felipe Compte Castellet.**

55 anys. Mort extrajudicialment el 20/07/1948. Era

llaurador i estava casat. Va ser fundador i president del Sindicat Autònom el Matutino, i agutzil de l'Ajuntament durant la guerra. A part de formar part de la junta d'Esquerra Republicana i ser membre com a vocal i president del sindicat UGT a Les Coves. També va ser membre fundador de l'Agrupació Anarquista de Les Coves el febrer de 1938. Acusat també de col·laborar amb els Maquis. Després d'haver estat quasi 4 anys a les presons de Benicarló i Burriana, i de ser indultat el 31 d'octubre de 1946, va tornar a ser detingut el juliol de 1948. Va morir a l'hospital de Castelló per greus lesions al cap patides durant l'interrogatori, quan el portaven a declarar des de Morella, on estava empresonat.

Aquest és un article divulgatiu i de sensibilització sobre la me-

mòria local. De manera respectuosa i rigorosa s'han publicat dades, noms, i informacions registrades en arxius oficials i públics, o en publicacions especialitzades. No pretén en cap moment ferir el record de cap familiar ací esmentat.

### **Perspectives de futur en la memòria històrica. Nous moments per a noves oportunitats.**

Davant aquesta situació actual, en la que el govern de la Generalitat Valenciana es mostra sensible i proactiu a assumir pública i econòmicament processos de veritat, justícia i reparació, que ja el GRMHC portava anys elaborant i impulsant. S'han pogut canalitzar moltes peticions familiars d'exhumacions de represaliats pel franquisme durant la postguerra, mitjançant iniciatives com aquesta, que tant han lluitat per aconseguir que processos com aquest pogueren fer-se realitat de manera continuada.

El cas de Manuel Bueso Puig a Les Coves de Vinromà, és un exemple molt clar fet realitat, en el que la família, acompanyada constantment pels experts competents, té l'opció de recuperar les restes del seu cos, per donar-li un enterrament digne.

Queden encara tres covarxins enterrats a les fosses comunes

del cementeri civil de Castelló. Un d'ells, Francisco Sales Miralles, amb petició familiar d'exhumació registrada, s'espera poder ser inclòs en les properes campanyes que s'iniciaran el 2021. Els altres dos, com la resta de represaliats covarxins enterrats en fosses comunes a altres indrets, tenen també tot el dret de ser exhumats si les seves famílies ho desitgen, i el compromís de les autoritats polítiques competents, per poder fer-ho efectiu.

L'any 2020, sembla que la balança en els processos de veritat, justícia i reparació pels familiars dels represaliats durant la postguerra a les comarques de Castelló comença a inclinar-se, molt subtilment, cap al costat dels represaliats, i oblidats, cap al costat dels republicans i antifeixistes de les comarques de Castelló que van lluitar contra un règim dictatorial i antidemocràtic.

L'exhumació d'aquestes persones és vital per combatre la desmemòria, per ampliar la sensibilització, i impulsar altres polítiques de memòria des de l'educació, el patrimoni local històric, polític, cultural i social. Gran part d'aquestes víctimes van ser assassinades a sang freda fa 80 anys, amb judicis sumaríssims sense cap garantia jurídica ni proves evidents .



***L'exhumació d'aquestes persones és vital per combatre la desmemòria, per ampliar la sensibilització i impulsar altres polítiques de memòria***

Són per tant, crims de guerra de lesa humanitat, que per regla ment no prescriuen mai. Per tant, s'haurien d'anul·lar tots els judicis sumaríssims, i declarar culpable al règim franquista pels crims comesos en aquells anys.

És un deure de tot Estat democràtic, i membre de la Unió Europea en aquest cas, assumir totes les polítiques de memòria necessàries, com ja van fer en el seu moment altres països com Itàlia, Alemanya, Sud-africà, Argentina, Xile. En canvi ja fa més d'una dècada que des de Brussel·les se li recorda a l'Estat Espanyol que encara li queda molt de recorregut per fer en polítiques de memòria i reparació.

Des de les administracions, i donant suport a tota demanda ciutadana organitzada, cal reparar els danys directes i indirectes ocasionats per una guerra i postguerra que van afectar durament a una societat, part de la qual, encara no ha pogut rebre també la seva dignitat i reconeixement pels seus familiars, víctimes del franquisme.

#### Bibliografia

-MEZQUIDA, Miguel Fernández (Arqueòlego Director de la Asociación Científica ArqueoAntro y Director



de la Sección de Arqueología, Antropología e Investigación del GRMHV). (2016) . Mapa de las fosas comunes en el País Valenciano.  
-GONZÁLEZ DEVÍS, Raül. (2016) Tragèdies silenciades. Repressió franquista i maquis a les comarques del nord del País Valencià. Col·lecció Memòria Històrica. Universitat Jaume I.  
-PORCAR ORIHUELA, Juan Luis. (2013) Un país en gris i negre. Memòria històrica i repressió franquista a Castelló. Col·lecció Memòria Històrica. Universitat Jaume I.

#### Articles de publicació periòdica

-Fayos, Esther. (Novembre 2018). Entrevista a Juan Luis Porcar (GRMHC) "Esperem exhumar als 500 antifeixistes i combatre la desmemòria a Castelló". La Directa. Periodisme cooperatiu per a la transformació social. N° 466  
-Fayos, Esther, Argente, Ivan (Abril 2019). "Mes de 300 víctimes del franquisme s'exhumaran durant el 2019 al País Valencià". La Directa. Periodisme cooperatiu per a la transformació social. N° 475  
-Grup per la Recerca de la Memòria Històrica Castelló. (Novembre

2018). "El cementeri civil i les víctimes de la repressió franquista."

#### Publicacions on-line

-Web del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló / Justícia, víctimes, i assessorament / Exhumacions i fosses / Notícies  
<https://memoriacastello.cat/>

-MEZQUIDA, Miguel Fernández (2017). "Arqueologia de la guerra civil y el conflicto: Excavaciones y exhumaciones de fosas de

la guerra civil y del franquismo en el país valenciano". La Linde. Revista digital de arqueología profesional. (pp. 167-218)  
<http://lalindearqueologia.com/>

#### Fonts d'arxiu

-Archivo Histórico Nacional. Fiscalía del Tribunal Supremo. Causa General Las Cuevas de Vinromà 1401, Exp. 18 / Fecha de formación: 1941-1968. Portal de Archivos Españoles. PARES. Link: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/4211532>  
-Archivo Histórico Nacional. Guerra Civil. Sección Político-social. Documentos de Les Coves de Vinromà: AH2-COV(1938)-CEN  
-Arxiu Històric Provincial de Castelló de la Plana. Fons Guerra Civil i Franquisme. Documentos de Les Coves de Vinromà: AH2-COV(1936) COM, AH2-COV(1938) AGR, AH2-COV(1938) FED

■ **Javi Bueso Boira**  
**Grup per la Recerca de la Memòria Històrica Les Coves de Vinromà**